

جغرافیا بستر تحولات تاریخی

از ابعاد حیات اجتماعی زندگی گذشته انسان آماده‌تر می‌کند.

بازدید یک شهر و مشاهده آثار و بناها، بازار، میدان و محلات قدیمی، خود راهی برای ورود به زندگی ساکنان گذشته آن است و مورخان را برای فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها آماده می‌کند.

در این درس به بررسی یکی دیگر از بنیادها و ارکان علم تاریخ، یعنی مکان می‌پردازیم. بررسی و مطالعه بستر جغرافیایی رویدادها، یعنی مکان، در پژوهش‌های تاریخی اهمیت بسیار دارد؛ زیرا هر واقعه تاریخی در بستری جغرافیایی رخ می‌دهد. مطالعه و مشاهده دقیق محل و مکان وقوع رویدادها، مورخان را برای درک بسیاری

انسان و محیط جغرافیایی

که منکر نقش عامل انسان در تغییر و دگرگونی محیط طبیعی شده‌اند.^۱ پدیده‌های جغرافیایی مانند رودخانه‌های نیل، دجله و فرات، سند، کارون و ... همواره جمعیت‌های فراوانی را در کرانه‌های خود جذب کرده و در ظهور تحولات بزرگ تاریخی و تمدنی نقش فراوانی ایفا کرده‌اند. زندگی ایلی و اقتصاد مبتنی بر دامداری و کوچ‌نشینی در مکان‌هایی توسعه یافته‌اند که دارای مراتع سرسبز و چراگاه‌های وسیع و باران کافی بودند. سواحل مناسب دریاها، موجب توسعه اقتصاد مبتنی بر تجارت دریایی و صیادی شده است. ظهور تمدن‌های دریایی مانند تمدن فنیقی، یونانی و کارتاژی مستقیماً به نقش دریاها و سواحل مناسب آن بستگی داشته است. توسعه زندگی صحراگردی و تکیه بر زندگی عشیره‌ای و قبیله‌ای ناشی از شرایط آب و هوایی مناطق گرم و خشک است. در میان عوامل طبیعی تأثیرگذار بر زندگی انسانی، نقش آب و هوا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با نگاهی به نقشه‌های پراکندگی جمعیت، درمی‌یابیم که مناطق پرجمعیت دنیا که در واقع قطب‌های انبوه تراکم جمعیت هستند در نیم‌کره شمالی قرار گرفته‌اند^۲ و از سویی مناطقی از جهان به علت وضعیت نامساعد جغرافیایی و آب و هوایی خالی از سکنه باقی مانده‌اند. زیرا انسان

زمینی که ما بر روی آن زندگی می‌کنیم آب و هوا و ویژگی‌های جغرافیایی گوناگونی دارد. مثلاً از نظر آب و هوا، کره زمین به سه بخش اصلی تقسیم می‌شود که عبارتند از: ۱- آب و هوای گرم (گرم استوایی، گرم مداری و گرم بیابانی) ۲- آب و هوای منطقه معتدل (مدیترانه‌ای، اقیانوسی، بَرّی) ۳- آب و هوای منطقه سرد (سرد قطبی و کوهستانی). هر کدام از این مناطق از نظر پوشش گیاهی و جانوری، جنس زمین، پراکندگی جمعیت، منابع طبیعی و معدنی، ناهمواری‌ها و ... با هم متفاوتند. در این سرزمین‌ها، انسان‌هایی زندگی می‌کنند که برای ادامه حیات خود در حال تعامل با محیط خود هستند. هر کدام از این محیط‌ها با توجه به ویژگی‌های خاص خود، بر زندگی ساکنان خود تأثیر می‌گذارند. جغرافیای انسانی به تأثیرات متقابل انسان و محیط بر یکدیگر می‌پردازد. محیط جغرافیایی از بدو خلقت انسان، بر زندگی و فعالیت‌های او تأثیر داشته است؛ گرچه با توسعه علم و فن‌آوری در عرصه‌های مختلف، به تدریج از تأثیرات محیط جغرافیایی بر زندگی انسان تا حدودی کاسته شده اما هیچ‌گاه این تأثیر از بین نرفته است. برخی از جغرافی‌دانان در تأکید بر نقش عامل محیط بر زندگی اجتماعی انسان تا آن جا پیش رفته‌اند

۱- راتزل (Fridrich Rotzel) جغرافی‌دان آلمانی و بنیانگذار جغرافیای انسانی به جبر جغرافیایی یا دترمینیسم (Determinism) که

همان تأثیر قاطع محیط بر زندگی انسان است معتقد بود.

۲- مانند آسیای شرقی (چین، ژاپن و کره) و آسیای جنوب و جنوب شرقی (هند، پاکستان، بنگلادش و ...) و اروپای مرکزی و غربی

و ایالات متحده آمریکا تماماً در نیم‌کره شمالی قرار گرفته‌اند.

همواره از گرمای شدید و طاقت فرسا و سرمای خشن و گزنده گریزان است. برخی از جغرافی دانان و مورخان بین ظهور تمدن‌های باستانی مصر، یونان، روم و ایران باستان و وضعیت آب و هوایی آنها نوعی ارتباط قائل هستند^۱. هانتینگتن^۲ معتقد است، در بین عوامل طبیعی مؤثر بر زندگی انسان، شرایط آب و هوا در رشد و شکوفایی تمدن‌ها نقش اساسی و مهم ایفا کرده است. به جز شرایط آب و هوا، وضعیت جغرافیایی سرزمین‌ها در ایجاد ارتباط با سرزمین‌های دیگر تأثیرگذار بوده‌اند. به عنوان نمونه برخی از عوامل طبیعی مانند، رودهای قابل کشتیرانی، گذرگاه‌های کوهستانی، جلگه‌ها و دشت‌های باز و رشته‌کوه‌های کم‌ارتفاع، همواره باعث تسهیل ارتباطات بین جوامع و گاه وقوع رویدادهای مهم تاریخی نظیر مهاجرت‌ها و جنگ‌ها و یا ظهور تمدن‌ها شده‌اند. و از سویی دیگر، پاره‌ای از عوامل جغرافیایی مانند، رشته‌کوه‌هایی که عبور از آن بسیار دشوار بود، اقیانوس‌ها و دریا‌های پهناور، رودخانه‌های یخ‌زده، صحراهای سوزان و بی‌آب و علف، مرداب‌ها و باتلاق‌ها و دره‌های عمیق، جریان ارتباطات بین جوامع را در گذشته کُند و یا در پاره‌ای از موارد متوقف می‌ساخت و برخی از جوامع را در انزوا و دور از تحولات فرهنگی و تمدنی نگاه می‌داشت. به تصاویر این صفحه و صفحه بعد توجه کنید.

۱- این جغرافی‌دانان معتقدند درجه حرارت سالیانه محل پیدایش این تمدن‌ها در آن دوران در وضعیت بسیار مطلوب قرار داشته است.

جغرافی دان مشهور آمریکایی Hantington - ۲

پیوند جغرافیا و تاریخ

یکی از بنیادی‌ترین سؤالات مورخان در بررسی یک رویداد، آگاهی از مکان وقوع آن است، زیرا همواره رویدادهای تاریخی در برشی از زمان و در صحنه‌ای به نام مکان ظهور پیدا می‌کنند. پیشینه پیوند تاریخ و جغرافیا به زمان‌های بسیار دور بازمی‌گردد. هرودوت مورخ مشهور یونانی که عنوان پدر تاریخ را به او داده‌اند، به منظور تألیف اثر تاریخی خود بسیاری از سرزمین‌ها را از نزدیک مشاهده کرد. او برای مشاهده بستر جغرافیایی رویدادهای تاریخی مورد نظر خود به سفر پرداخت.

هم‌چنین بسیاری از مورخان مسلمان چون مسعودی برای تألیف آثار خود برای مشاهده محل وقوع رویدادهای تاریخی و درک و فهم بهتر وقایع، دست به مسافرت‌های دور و درازی زدند. آنان به اهمیت مکان در بررسی‌های تاریخی توجه داشتند و به همین دلیل آثار برجای مانده از آنها، ترکیبی از تاریخ و جغرافیا است.

ابن‌خلدون مورخ برجسته تونسی در قرن ۹ ق. از نخستین مورخان است که درباره تأثیر جغرافیا در جریان‌های تاریخی و حتی خلق و خوی آدمیان اظهار نظر کرده است.

امروزه مورخ سعی می‌کند تاریخ را با توجه به محل وقوع رخدادها، بازسازی کند. بسیاری از ابعاد تاریخ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی با مطالعه مکان وقوع حوادث روشن و مشخص خواهند شد. بازسازی تاریخ براساس اسناد و مدارک با مشاهده و بازرسی عرصه وقوع حوادث، یعنی مکان، کامل‌تر و دقیق‌تر صورت خواهد گرفت.

در بررسی تاریخ یک کشور، تنها با مطالعه رویدادهای تاریخی محض به شناخت دقیق و فهم درستی از گذشته نایل نمی‌شویم. بلکه زمانی این امر میسر می‌شود که در کنار مطالعه رویدادها به بررسی موقعیت مکانی و جغرافیایی آن نیز بپردازیم. شهرها، پایتخت‌ها، راه‌های ارتباطی، مناطق مهم نظامی، (مثل گذرگاه‌ها و تنگه‌ها) باید به دقت مشاهده و توصیف شوند.

اطلاعات جغرافیایی به دلایل گوناگون مورد توجه فرمانروایان کشورها و تجار و ... بوده است. برخی از این دلایل عبارتند از:

۱- آگاهی از موقعیت جغرافیایی سرزمین‌های دور و نزدیک و سرزمین‌های تحت سلطه، مانند وضعیت چراگاه‌ها، مراتع و آب و هوای سرزمین‌ها، جهت اداره قلمرو حکومت، نظیر تعیین مالیات و خراج.

۲- اطلاع از گذرگاه‌ها، تنگه‌ها و کمین‌گاه‌های نظامی، منابع آب و آذوقه، استحکامات شهری به منظور اهداف نظامی و سیاسی.

۳- آگاهی از شبکه راه‌های زمینی و دریایی جهت انجام امور تجاری و اقتصادی و حتی برخی از ضرورت‌های دینی نظیر زیارت اماکن مقدس و علم‌آموزی و آگاهی از فرآورده‌های صنعتی و کشاورزی ممالک دیگر جهت توسعه مراودات تجاری و ...

کتاب‌های مسالک و ممالک

مسالک در لغت به معنی راه‌ها و ممالک به معنی کشورها و سرزمین‌ها و ولایات است. المسالک و الممالک (راه‌ها و کشورها) عنوان برخی از کتب جغرافیایی است که توسط جغرافی‌دانان مسلمان ایرانی و عرب به زبان عربی تألیف شده‌اند. مانند کتاب المسالک و الممالک ابن‌خردادبه و یا کتاب المسالک و الممالک ابن‌حوقل و ... که حاوی اطلاعات جغرافیایی و تاریخی سرزمین‌ها و راه‌های آنها است.

ویرانه‌های شهر موسوم به «شهر غُلغَله» در سیستان قدیم که اینک در خاک افغانستان قرار دارد. این تصویر به خوبی تأثیر عوامل طبیعی (ماسه روان) را بر ویرانی مناطق مسکونی نشان می‌دهد.

تحت الشعاع قرارداد و امروزه با کشف ذخیره‌های عظیم نفت در جزایر، سواحل و بستر آب‌های آن، اهمیت آن به شدت افزایش یافته است. مطالعه سیر تاریخ استعمار در ایران بیانگر این حقیقت است که، حضور استعمارگران در ایران با موقعیت جغرافیایی ممتاز خلیج فارس گره خورده است.

جغرافیای تاریخی^۲

بررسی و مطالعه تاریخ در عرصه جغرافیایی آن به عهده علمی به نام جغرافیای تاریخی است. تاریخ علم بازسازی گذشته اجتماعی انسان و

در بررسی تاریخ سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران، توجه به پدیده‌های جغرافیایی نظیر شبکه‌های راه‌ها، (مثل راه ابریشم^۱) گذرگاه‌ها و آبراه‌های مهم مانند خلیج فارس اهمیت فراوانی دارد. آبراه‌ها همواره بستری برای انتقال و مبادله دستاوردهای مادی و معنوی بشر بوده‌اند و در میان آنها خلیج فارس نقشی ممتاز در تاریخ دارد. با شروع دریانوردی و تجارت دریایی، خلیج فارس نقش جهانی یافت و به یکی از گذرگاه‌های مهم ارتباطی اروپا با آسیا تبدیل شد و بعد از چندی اهمیت نظامی آن حتی نقش بازرگانی آن را

۱- راه ابریشم جاده‌ای بود که چین شرقی را به دریای مدیترانه پیوند می‌داد و از شهرهای مهمی از ایران نظیر ری و نیشابور عبور می‌کرد. این راه شرق دور را به اروپا پیوند می‌داد. کالاهای گرانبها و نفیس شرقی نظیر ابریشم، ادویه، جواهرات و سنگ‌های قیمتی از این راه به اروپا حمل می‌شد. اما از آن‌جا که ابریشم شرقی طرفداران زیادی در مغرب زمین داشت به جاده ابریشم شهرت یافته است. تا زمان فتح ایران به دست اعراب مسلمان، تجارت عمده و اصلی ابریشم مشرق زمین را تجار ایرانی اداره می‌کردند. برای آگاهی بیشتر نگاه کنید به مصاحب، غلامحسین، دایرةالمعارف فارسی، جلد اول، امیرکبیر، ۱۳۸۱، صفحه ۷۱۷.

آن در فلان دوره در چه مناطقی قرار داشته است و... .

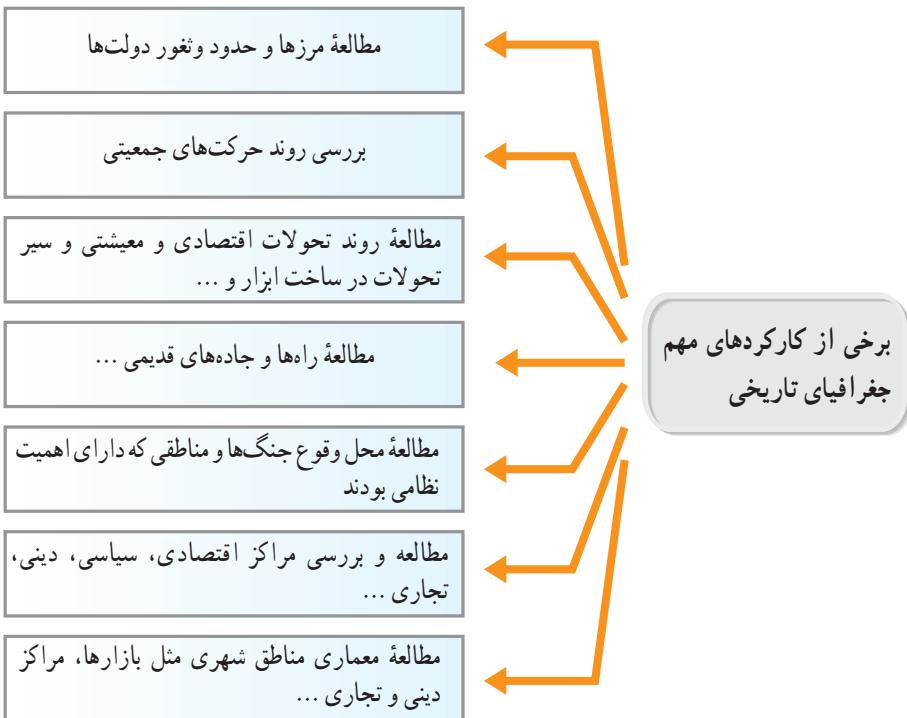
دامنه مطالعات جغرافیای تاریخی بسیار گسترده است. مطالعه مرزها و حدود و ثغور دولت‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی، بررسی روند حرکت‌های جمعیتی مثل مهاجرت‌های بزرگ اقوام، مطالعه روند تحولات اقتصادی و معیشتی و بررسی جریان تولید و سیر تحولات در ساخت ابزار و فن‌آوری در عرصه‌های صنعت و کشاورزی در قلمرو مطالعات این رشته قرار دارد. حتی مطالعه راه‌ها و جاده‌های قدیمی و مطالعه مردمانی که از این جاده عبور می‌کردند. مانند تجار و بازرگانان، نظامیان، زائران، مبلغان مذهبی، چاپارها و بررسی اشیاء و اجناس و کالاهای تجارتمندی که در این جاده‌ها حمل و نقل می‌شده، یکی دیگر از موضوعات مطالعات این رشته است. مطالعه و بررسی محل وقوع جنگ‌ها و مناطقی که از لحاظ نظامی اهمیت داشته‌اند مانند دره‌ها، گذرگاه‌های طبیعی، قلعه‌ها و برج‌ها و بررسی مکان‌هایی که از نظر اقتصادی و سیاسی و دینی در گذشته مهم بوده‌اند، مانند بندرها، رودها و دریاها، شاهراه‌های تجارتمندی، چاپارخانه‌ها، شهرها، پایتخت‌ها، پل‌ها، مساجد، خانقاه‌ها، کلیساها، دیرها و معابد، همه از مواردی هستند که بازسازی گذشته را به صورت دقیق‌تر میسر می‌سازند.

جغرافیای تاریخی به منزله بازسازی گذشته جغرافیایی محسوب می‌شود. گذشته‌ای که آثار آن ممکن است هم‌اکنون وجود نداشته و یا از دید ما پنهان باشد. و به عبارت دیگر جغرافیای تاریخی علمی است که محل دقیق حوادث و رویدادها، و تأثیر مداخلات انسان در محیط طبیعی و تأثیر محیط بر زندگی انسان را در گذشته مورد مطالعه قرار می‌دهد. روزه دیون^۱ جغرافی‌دان فرانسوی می‌گوید: «جغرافیای تاریخی نوعی جغرافیای انسانی است که به گذشته توجه دارد.» بنابراین جغرافیای تاریخی هر نوع مسئله مربوط به جغرافیای انسانی را در گذشته مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد. امروزه در جهان به ویژه در برخی از کشورهای اروپایی نسبت به جغرافیای تاریخی رویکردی جدید در حال شکل‌گیری است و برای بازسازی جغرافیای گذشته مطالعات وسیعی طرح‌ریزی شده است تا از این طریق، سهم محیط جغرافیایی را در رویدادهای تاریخی به‌خوبی اندازه‌گیری و تجزیه و تحلیل نمایند. مثلاً متخصصان جغرافیای تاریخی شهری به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی از این قبیل هستند: ۱- چرا در دوره ایلخانان مراغه به عنوان پایتخت انتخاب شده است؟ ۲- علت رشد و رونق اقتصادی و بارکود آن در گذشته چه بوده است؟ ۳- آیا این شهر دژی نظامی محسوب می‌شده است؟ ۴- مراکز صنعتی، فرهنگی و اقتصادی

مرزها، پدیده‌ای جغرافیایی و تاریخی

«سرحدات» و «حدود و ثغور» است^۱. چرا که مرز کلمه‌ای است که در دوره معاصر به ادبیات سیاسی و نظامی ما وارد شده است و در گذشته به جای این کلمه از سرحدات و حدود و ثغور استفاده می‌شد. به مرور زمان شیوه سرحدداری در جهان به شیوه مرزداری تبدیل شد. در آغاز مرزها و سرحدات به مفهوم اولیه خود، شکل طبیعی داشت نه مصنوعی. دریاها و رودها تا مدت‌ها از نمونه‌های مشخص و عینی مرز طبیعی بودند. جنگل‌ها و مرداب‌ها و صحراها، مکان‌های خالی

یکی از موضوعاتی که در مطالعات تاریخی و به ویژه در جغرافیای تاریخی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد مسئله مرز است. در جغرافیای تاریخی مرز به عنوان عنصری زنده و پویا و در مواقعی مخاطره‌آمیز که موجب جنگ‌های فراوانی در طول تاریخ شده است، بررسی می‌شود. در گذشته مفهوم مرز به شکل امروزی وجود نداشت. هنگامی که کلمه مرز را در رابطه با تاریخ زمان‌های گذشته به کار می‌بریم، منظور ما

۱- به عنوان مثال دولت ساسانیان در بین‌النهرین حیره را به عنوان منطقه سرحدی میان خود و روم شرقی قراردادند و دولت روم

شرقی نیز غسان را در شامات به عنوان منطقه سرحدی با ایران تأسیس کرد.

از انسان بودند که میان اجتماعات انسانی فاصله می‌انداختند. در آن سوی این حصارها و مناطق خالی از سکنه، سرزمین‌هایی قرار داشت که در آن حکومت‌ها و دولت‌ها شکل گرفته بود. در درون هر کدام از این واحدهای سیاسی و اجتماعی کوچک و بزرگ گاه مرزهای داخلی وجود داشت که قلمرو حکومت‌های محلی و منطقه‌ای را مشخص می‌ساخت.

مورخان با مطالعه مرزها، به بررسی و شناسایی بسیاری از عوامل می‌پردازند که برخی از آنها عبارتند از:

۱- بررسی ریشه جنگ‌های برخی از اقوام و ملت‌ها در گذشته و نیز بررسی قراردادهای مرزی بین کشورها؛

۲- راه‌های نفوذ و عبور سپاهیان و محل وقوع جنگ‌ها در مناطق سرحدی و مرزی و شناسایی مراکز نظامی، پادگان‌ها، دژها، استحکامات و ... که در مناطق مرزی کشورها ایجاد شده‌اند؛

۳- نقش قدرت سیاسی و نظامی حکومت‌ها و یا خلع آنها در تعیین خطوط مرزی در سلسله‌های تاریخی گذشته و نیز کشف و شناسایی خطوط مرزی در دوره‌های مختلف تاریخی.

فکر کنید و پاسخ دهید ✓

به جز موارد فوق آیا موضوعات دیگری نیز در مطالعات و بررسی‌های مرزها مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند؟ به چند مورد اشاره کنید.

نقشه‌های تاریخی

مطالعات و پژوهش‌هایی که در عرصه جغرافیای تاریخی صورت می‌گیرد، سرانجام به تهیه و تدوین نقشه‌ها و اطلس‌های^۱ تاریخی می‌انجامد. با پیشرفت روش‌ها و تکامل شیوه‌های پژوهش در تاریخ در دو قرن اخیر، مورخان به اهمیت و استفاده از نقشه‌ها بی‌برده‌اند. به طوری

که در آثار تاریخی تألیف شده این دوره نقشه‌هایی از دوره‌های مختلف تاریخی تهیه و ترسیم شده است. مراجعه به نقشه‌های تاریخی به تاریخ‌پژوهان کمک می‌کند تا با مشاهده تاریخ برگستره جغرافیایی آن نائل شوند. توجه داشته باشید که، نقشه‌های تاریخی با نقشه‌های قدیمی متفاوت است. مثلاً نقشه‌ای که از شهر اصفهان در دوره شاه عباس

۱- اطلس به کتابی گفته می‌شود که شامل نقشه‌ها، تصاویر، نمودار، جدول، و یک سلسله اطلاعات دیگر درباره یک موضوع و رشته

خاص است. مانند اطلس جغرافیایی، اطلس تاریخی و ...

در آن است. اطلاعات موجود در نقشه‌های تاریخی بیشتر کمیت‌های سیاسی و نظامی را در برمی‌گیرد و چنین نقشه‌هایی از ارائه اطلاعات و اخبار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و بسیاری دیگر از جلوه‌های حیات اجتماعی انسان در گذشته ناتوان هستند؛ اما با مطالعات دقیق و موشکافانه مورخان و پژوهشگران در عرصه جغرافیای تاریخی به مرور این گونه نقشه‌ها کامل‌تر و غنی‌تر می‌شوند.

اول تهیه شده است، نقشه‌ای قدیمی است و تنها به عنوان یک سند و مدرک تاریخی مورد توجه مورخان قرار می‌گیرد.

نقشه تاریخی حاصل کار مورخان و مؤسسات نقشه‌نگاری در دوره کنونی است که از طریق بررسی و مطالعه جامع و دقیق اسناد و منابع تاریخی به دست می‌آید و علت توجه مورخان به تهیه و تنظیم نقشه‌های تاریخی بیشتر به جهت فراوانی نسبی اطلاعات موجود

در کلاس با همکاری دبیر خود نقشه تاریخی دوره سامانیان را با عصر صفویان

مقایسه کنید. چه برداشتهایی از این مقایسه دارید؟ در چند سطر بنویسید.

برخوردهای نظامی، مناطق استراتژیک، شبکه راهها، مراکز فرهنگی، اقتصادی و سیاسی یک دوره تاریخی بازشناخته و با سهولت بیشتری بررسی می‌شوند.

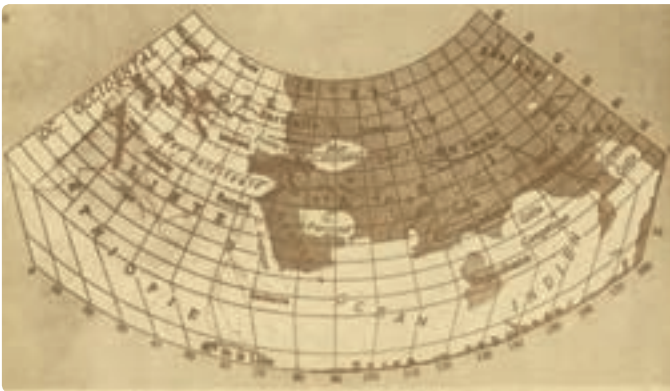
۴- یکی از راههای درک بصری رویدادهای تاریخی استفاده از نقشه‌های تاریخی است. نقشه‌های تاریخی ابزار سودمند در آموزش تاریخ محسوب می‌شوند، زیرا استفاده از آنها در آموزش سلسله‌ها و دوره‌های حکومتی، دانش‌آموزان و دانشجویان را آماده می‌کند تا مفاهیم و موضوعات تاریخی را در فضای جغرافیایی و در بستر مکان بهتر درک کنند.

نقشه‌های تاریخی به عنوان ابزاری سودمند به مورخان و معلمان تاریخ یاری می‌رسانند. برخی از این موارد عبارتند از:

۱- با مشاهده نقشه‌های تاریخی و بررسی قلمرو جغرافیایی و سیاسی یک سلسله، می‌توان به اقتدار و عظمت و اهمیت آن دوره و یا به ضعف و سستی آن پی برد.

۲- از طریق نقشه‌های تاریخی مقایسه دوره‌ها و سلسله‌های حکومتی از لحاظ وسعت قلمرو، پایتخت‌ها، شهرها، شبکه راه‌های تجاری و نظامی، خطوط مرزی و ... امکان پذیر می‌شود.

۳- از طریق نقشه‌های تاریخی، محل

نام خلیج فارس در نقشه جهان بطلمیوس

جغرافیای تاریخی خلیج فارس

خلیج فارس به واسطه اهمیت مهم جغرافیایی، تجاری، اقتصادی و نظامی خود یکی از کانون‌های اصلی تبادل فرهنگی در مشرق زمین محسوب می‌شود. کهن‌ترین نامی که از خلیج فارس وجود دارد «نارمَرتو»^۱ است که در کتیبه‌های آشوری برجای مانده است. در کتیبه‌ای که از **داریوش اول** پادشاه هخامنشی در تنگه سوئز در مصر برجای مانده، عبارت «**دراپه تیه هچا پارسا آئی تی**»^۲ یعنی دریایی که از سرزمین پارس می‌رود یعنی همان خلیج فارس نام برده شده است. در دوره ساسانیان این دریای کهن را دریای پارس می‌گفتند. در بسیاری از منابع دست اول و قابل استناد یونانی و رومی نام خلیج فارس برده شده است. **فلاویوس آریانوس**^۳ (قرن دوم میلادی) در اثر خود به نام شرح سفرهای جنگی اسکندر خلیج فارس را «**پرسیکون کای تاس**»^۴ نوشته است که ترجمه‌ی آن خلیج فارس است. **استرابن**^۵ جغرافی‌دان نامی یونانی (قرن یکم میلادی) از خلیج فارس با همین عنوان یاد کرده است. **بطلمیوس** جغرافی‌دان بزرگ قرن دوم میلادی در اثر جغرافیایی بزرگ خود خلیج فارس را با عنوان «**پرسیکوس سینوس**»^۶ یاد کرده است. همچنین مورخ مشهور رومی قرن اول میلادی «**کوین توس کورسیوس روفوس**»^۷ خلیج فارس را به زبان لاتینی «**آکواریوم پرسیکو**»^۸ یعنی آبگیر فارس خوانده است. سپس اصطلاح «**سینوس پرسیکوس**» در بسیاری از زبان‌های زنده دنیا ترجمه گردید و همه ملت‌های جهان این دریای ایرانی را به زبان خود، خلیج فارس می‌خوانند. در منابع جغرافیایی و تاریخی اسلامی، مورخان و جغرافی‌دانان بزرگ جهان اسلام خلیج فارس را با نام‌های «**بحر فارسی**» یا «**البحر الفارسی**» یا «**الخليج الفارس**» یا «**خلیج فارس**» یاد کرده‌اند.^۹

۱- Narmaratu به معنی رود تلخ است.

۲- Draya tya hacha parsā aity

۳- Flavius Arrianus

۴- Persikon kaitas

۵- Strabon

۶- Persicus sinus

۷- Quintus Curtius Rufus

۸- Aquarum persico

۹- برای آگاهی بیشتر نگاه کنید به مشکور، محمد جواد؛ نام خلیج فارس در طول تاریخ، بی‌تا، بی‌نا، صفحه ۷ و ۸.

- ۱- چه عوامل جغرافیایی در طول تاریخ موجب تسهیل ارتباطات و یا کندی و توقف آن بین جوامع شده‌اند؟
- ۲- چرا اطلاعات جغرافیایی مورد توجه فرمانروایان بود؟
- ۳- خلیج فارس از چه ابعاد گوناگونی از گذشته تاکنون حائز اهمیت است؟
- ۴- مهم‌ترین کارکردهای جغرافیای تاریخی چیست؟
- ۵- مورخان با مطالعه مرزها چه مسائلی را مورد بررسی قرار می‌دهند؟
- ۶- محدودیت نقشه‌های تاریخی چیست؟ شرح دهید.

اندیشه و جست و جو

- ۱- آیا به جز موارد مطرح شده در درس مورخانی را می‌شناسید که در آثار خود بر اهمیت بستر جغرافیایی رویدادهای تاریخی تأکید کرده باشند؟ در این باره تحقیق کنید و گزارشی در یک صفحه به کلاس ارائه دهید.
- ۲- در مورد جغرافیای تاریخی شهر و یا روستای محل زندگی خود گزارشی تهیه کنید و آن را در کلاس ارائه دهید.
- ۳- یکی از کتاب‌های جغرافیای تاریخی نظیر المسالک والممالک تألیف ابن‌خردادبه یا صورة الارض تألیف ابن‌حوقل را از کتابخانه تهیه کنید و با کمک دبیر خود سابقه تاریخی نام خلیج فارس را با استفاده از آن بررسی کنید.